

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۱/۲۰

فصلنامه علوم و فنون نظامی/ سال هشتم/ شماره

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۱/۴/۵

۲۰، بهار ۱۳۹۰

صص ۳۱-۰۷

توسعه فرهنگ پدافند غیرعامل در امنیت کشور

علی ذوالفقاری^۱

چکیده:

امروزه جنگ و کشمکش به صورت خواسته یا ناخواسته با زندگی و حیات جوامع بشری آمیخته شده است و در بسیاری از موارد به نظر می‌رسد که هیچ راه گریزی از آن وجود ندارد. در عین حال روش‌ها، قواعد و اصول جنگ با توجه به امکانات و توانمندی‌ها و دانش موجود در هر جامعه و عوامل موثر دیگر دچار تغییر و تحول اساسی گردیده است. در شرایط کنونی پدافند غیرعامل جزء اصول جدایی ناپذیر جنگ‌ها محسوب شده به طوری که در جهان امروز، بسیاری از کشورها که در عرصه فناوری نظامی صاحب نام هستند (نمونه کشور سوئیس)، به موازات پیشبرد تحقیقات و تولیدات سامانه‌های هوشمند و پیشرفته نظامی، توجه ویژه‌ای به اقدامات دفاع غیرعامل داشته و تلاش مستمری در اشاعه فرهنگ آن در جامعه داشته‌اند. با این توصیف اجرای پدافند غیرعامل و توجه به اصول و اقدامات آن برای کشورهایی که دسترسی به فناوری ساخت جنگ افزارهای مدرن را نیز ندارند، اهمیتی مضاعف دارد. با عنایت به آنچه که گذشت، «میزان نقش توسعه فرهنگ پدافند غیرعامل در سطح ملی در جامعه ایران در مقایسه با کشور سوئیس» به عنوان موضوع مقاله تحقیقی حاضر، مورد بررسی و کنکاش قرار گرفت. هدف اصلی در این مقاله تحقیقی، تعیین میزان نقش فرهنگ پدافند غیرعامل در سطح کشور اسلامی ایران بوده و روش اجرایی آن از نوع توصیفی-مقایسه‌ای می‌باشد. نتیجه حاصل از تجزیه و تحلیل آماری نشان می‌دهد فرهنگ اجرای اقدامات پدافند غیر عامل و رعایت اصول و اقدامات اساسی آن در سطح کشور جمهوری اسلامی ایران هنوز در مراحل مقدماتی و در ابتدای راه می‌باشد.

واژه گان کلیدی:

فرهنگ، نظام فرهنگی، فرهنگ پذیری، توسعه فرهنگی، پدافند غیرعامل

مقدمه

جهانی که در آن به سر می‌بریم شاید از ابتدای پیدایش جوامع بشری تا کنون هیچ‌گاه در چنین وضعیت پیچیده و بغرنجی قرار نداشته‌است. تلاش قدرت‌های حاکم برای منابع روز افزون مادی به هر قیمت ممکن و سلطه طلبی جدید کشورهای صنعتی و به ویژه شیطان بزرگ آمریکا که سرمست از فروپاشی بلوک شرق (خالی ماندن میدان از رقیب) در صد استیلای حاکمیت مطلق خود بر جهان می‌باشد، ما را بر آن می‌دارد که پیوسته این خصم مقتدر و مستکبر را زیر نظر گرفته و کوچک‌ترین تحرکات آن را با دیدگانی باز^۱ و بصیرتی فوق‌العاده، نظاره نموده و با تجزیه و تحلیل آنها خود را جهت مقابله و خنثی نمودن طرح‌ها و برنامه‌های مخرب آن آماده نمائیم. شناخت دقیق و واقع بینانه عواملی که موجودیت امنیت و منافع کشورها را به خطر می‌اندازد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است یکی از عواملی که باعث به خطر افتادن منافع مهم و حیاتی یک کشور می‌شود تهدیدات نظامی است، این تهدیدات که به تهدیدات راهبردی نیز معروفند به راحتی می‌توانند مانع از حرکت عمومی یک جامعه به سمت پیشرفت باشند. جمهوری اسلامی ایران نیز از جمله کشورهایی است که در معرض تهدیدات نظامی قرار دارد. جایگاه مهم ایران در جهان و منطقه خاورمیانه و اهمیتی که ایران برای کشورهای غربی دارد موجب شده است که همواره با تهدیدات نظامی زیادی به ویژه در فضا مواجه باشد. با توجه به این موضوع شناخت دقیق از ماهیت و نوع این تهدیدات می‌تواند به طرح ریزی دفاعی و طراحی راه کارهای مقابله با تهدیدات نظامی اعم از فضا، زمین و دریا کمک شایانی نماید تا بتواند با شناخت هرچه بهتر این تهدیدات، راه کارهای مقابله با آنها را مشخص و تبیین سازد. آنچه که از شعار نظم نوین جهانی تحت رهبری آمریکا و برنامه‌های نظامی آن با حمله‌های هوایی به کشورهای گراندادا، پاناما، عراق، سومالی، تجزیه یوگسلاوی، حمله به افغانستان و لیبی به دست می‌آید نشان‌دهنده تمایل آمریکا به اعمال قدرت نظامی از راه هوا برای تحمیل خواسته‌های سیاسی خود می‌باشد.

مسولین نظامی و سیاسی جمهوری اسلامی ایران بر این عقیده‌اند که برای دفاع در مقابل دشمنان فرامنطقه‌ای نمی‌توان تنها به داشتن ابزارهای فیزیکی متکی بود بلکه برای نیل به اهداف غائی و از پیش تعیین شده باید از عوامل، وسایل و تجهیزات خاص دیگری نیز استفاده نمود. دفاع (پدافند غیرعامل) یکی از بارزترین رفتارهای فردی و اجتماعی است که بر اصول ساختار فطری و وجودی آن استوار می‌باشد. فرهنگ دفاع در مقابل دشمن به عنوان یک

^۱ - با چشمانی باز به دشمن خیره شوید و آنان را آرام نگذارید.

هنجار مثبت در بین آحاد جامعه وجود دارد و برای کشورها دفاع غیر عامل به عنوان یک فرهنگ دیرینه دارای عمری به درازای تاریخ می‌باشد. (نباتی، ۱۳۸۶: الف، ب، ج) گواه این ادعا را می‌توان در صحنه‌سازی اخیر در مطرح ساختن سایت هسته‌ای فردو و اجرای عملیات روانی و نیز در مقایسه آخرین توان نظامی غرب در منطقه خلیج فارس، دریای عمان و در کشورهای منطقه خاورمیانه به ویژه کشورهای همسایه با ایران و نیز در اظهارات ضد و نقیض مسئولین سیاسی و نظامی آمریکا و سفر اخیر ریاست جمهوری آمریکا به اروپا و برخی کشورهای منطقه آسیا و تلاش برای تهدید نشان دادن جمهوری اسلامی ایران برای کشورهای حوزه خلیج فارس و منطقه خاورمیانه، مشاهده نمود.

مباحث نظری

فرهنگ^۱

فرهنگ واژه‌ای فارسی و مرکب از دو جزء «فر» و «هنگ» است. «فر» پیشوند بوده و به معنی جلو، بالا، بر و پیش می‌باشد. وقتی در ادبیات پیشوند اسم قرار گیرد به معنی شکوه، درخشندگی و بزرگی می‌باشد، «هنگ» از ریشه اوستایی تنگا^۲ به معنی کشیدن، سنگینی و وزن می‌باشد. این واژه مرکب، از نظر لغوی به معنی بالا کشیدن و برکشیدن و بیرون کشیدن می‌باشد ولی هیچگاه به مفهومی که برخاسته از ریشه کلمه باشد نیامده است. اصطلاح فرهنگ در ادبیات فارسی برحسب زمان و مورد (ایران قبل از اسلام و بعد از اسلام) با مفاهیم مختلف به کار رفته که چند نمونه آن ذکر می‌گردد:

- به معنی دانش، حرفه و علم: در متن پندنامه آتریپات اسپنتامان (صادق کیا، ۱۳۴۷: ۲۵)
- به معنی فنون و روش‌ها: در کارنامه اردشیر پاپکان (هدایت، ۱۳۴۴: ۱۷۳)
- به معنی دانش و هنر: در شاهنامه فردوسی، اندرزنامه انوشیروان به معنی آموختن، به کار بستن: در قابوسنامه، تصحیح سعید نفیسی (نفیسی، ۱۳۳۷: ۲۲)

در دایره‌المعارف آمریکایی چاپ سال ۱۹۱۰ میلادی، آمده است که: فرهنگ در قالب بحث تخصصی خود، حوالی اواسط قرن نوزدهم میلادی در نوشته‌های علمای مردم شناس

---

^۱ - Culture

^۲ - Thanga

پدیدار گردید. «سر ادوارد برنت تایلر^۱» مردم شناس انگلیسی، این واژه را برای یک مجموعه تکامل یافته از عقاید و چیزهایی که بر اثر تجارب تاریخی شکل گرفته‌اند، به کار برد و بدین‌سان اظهار نمود

«همه آن دسته از عقاید و افکار که در برگیرنده دانش، عقیده، هنر، اخلاق، قانون، عادات و هر قابلیت یا عاداتی که بشر به عنوان عضوی از جامعه برای خود کسب کرده باشد، فرهنگ اطلاق می‌گردد.» (جعفری، ۱۳۷۳: ۲ تا ۱۸).

در سال ۱۹۱۰ میلادی، علمای مردم شناس آمریکایی واژه فرهنگ را به منظور خصیصه‌های مختص قومیت‌های اجتماعات به کار گرفتند. «روت بندیکت»^۲ در دهه ۱۹۳۰ میلادی، از فرهنگ به عنوان الگوی تفکر و انجام دادن فعالیت‌های فردی نام برد که او را از دیگران متمایز می‌سازد (روح الامینی، ۱۳۷۲: ۵۶).

استاد فقیه مرحوم «علامه محمد تقی جعفری» رحمت‌الله علیه، در مقدمه کتاب «فرهنگ پیرو و فرهنگ پیش‌رو» فرهنگ را این‌گونه تعریف می‌کند «فرهنگ عبارت است از کیفیت یا شیوه بایسته و شایسته برای آن دسته از فعالیت‌های حیات مادی و معنوی انسان‌ها که مستند به طرز تعقل سلیم و احساسات تصعید شده آنان در حیات معقول تکاملی باشد» (جعفری، ۱۳۷۳: ۷).

فرهنگ و توسعه

بدون شک، اندیشه «توسعه» را به عنوان تلاش در جهت تعالی جامعه، همه کشورها و مکتب‌ها می‌پذیرند و هیچ جامعه و گروه اجتماعی نیست که بخواهد یا بتواند در سطح معینی از فرهنگ مادی و غیر مادی (هر قدر هم از آن راضی باشد) متوقف گردد، (کیخسرو، ۱۰۶۵ ه.ق.): پیدا کردن تعریفی برای توسعه که در همه جوامع مصداق داشته همه دبستان‌های علمی^۳ در مورد آن به وحدت نظر رسیده باشند، مشکل است

^۱ -Seer Edward Bernet Tylr

^۲ -Root bandikt

^۳ - نظریه‌هایی که در مردم شناسی به نام دبستان عنوان می‌شود، در واقع عرضه کردن و استفاده از روش یا روش‌هایی است که به آسانی و با دقت و به طور همه جانبه بتواند در شناخت زندگی اجتماعی و فرهنگی انسان و سیر تطوری و تکاملی فرهنگ و تمدن جوامع راهنما باشد. واژه «دبستان» در مقابل اصطلاح لاتینی schola که در زبان انگلیسی school و در زبان فرانسه ecole می‌گویند و به معنای مجموعه نظریه‌ها و دکترین‌های مشترک در زمینه‌های فلسفی، ادبی، اجتماعی، دینی و هنری به کار می‌رود، مناسب تر و گویا تر از واژه «مکتب» و یا «مکتب اصالت» یا «نحله» است. این اصطلاح در سال ۱۰۶۵ ه. ق به همین معنا در کتاب «دبستان مذاهب» تالیف اسفندیار موبد کیخسرو آمده است.

(ازکیا، ۱۳۶۴: ۵۴) خصوصاً اگر معنی لغوی و مفهوم کلی کلمه را کنار بگذاریم و کاربرد رایج فعلی را در نظر داشته باشیم.

کوشش‌هایی به عنوان «توسعه» در هر بعدی که صورت می‌گیرد اگر هدفی منطقی و دلسوزانه داشته باشد و به کارهایی نمایشی خلاصه نشود یکی از ابعاد فرهنگ جامعه را تشکیل می‌دهد نه همه آن را.

توسعه وقتی موفق است که جنبه‌های مختلف آن (اعتقادی، اقتصادی، تربیتی، بهداشتی، فنی، رفاهی، تفریحی) با یکدیگر متناسب و هماهنگ باشد و به عبارت دیگر توسعه‌ای را می‌توان برای جامعه «مفید» دانست که در سایه آن فرهنگ جامعه که با تمام جلوه‌های زندگی و ارزش‌های اجتماعی و انسانی پیوند دارد، راهنما و محرک رشد اقتصادی و پیشرفت فنی باشد. حتی توسعه آموزشی و سواد آموزی که صاحب نظران آن را نه تنها امری الزامی می‌دانند، بلکه معتقدند تا در یک جامعه سواد آموزی همگانی نشود، هر نوع تلاش دیگر در جهت توسعه بی‌فایده خواهد بود. (که البته سخنی درست و به جاست) ولی این سواد آموزی نیز، با همه ضرورت آن، اگر به طور تجریدی و جدا از جنبه‌های فرهنگی دیگر (اقتصادی، فنی و ...) باشد، نمی‌تواند جوابگوی توسعه و اعتلای جامعه باشد. بنابراین فرهنگ سازی پدافند غیر عامل به دلیل دارا بودن مولفه و محرک های اقتصادی و فنی می تواند جوامع را به توسعه برساند.

تعریف پدافند غیرعامل

پدافند غیرعامل عبارت است از کلیه اصول و اقدامات احتیاطی به غیر از استفاده از جنگ افزار و تسلیحات که با رعایت و بهره‌گیری از آنها، از وارد شدن خسارات مالی به تجهیزات، تاسیسات حیاتی و حساس نظامی و غیر نظامی و تلفات انسانی جلوگیری نموده و یا میزان این خسارات و تلفات را به حداقل ممکن کاهش می‌دهد (نباتی، ۱۳۸۸: ۵۲). تأمین پدافند غیرعامل متناسب با شرایط و ویژگی‌های نقاط حیاتی، حساس، مهم، مناطق اداری، مسکونی و... کشور و به کارگیری اقدامات و رعایت کلیه اصول اساسی آن، می‌تواند با صرف هزینه‌های نسبتاً کم از وارد شدن خسارات سنگین به تاسیسات حساس و حیاتی مراکز نظامی، صنعتی، اقتصادی و اجتماعی که ادامه حیات و استقلال سیاسی، حاکمیت ملی و ایستادگی

در مقابل دشمنان به وجود آنها بستگی دارد، جلوگیری نموده و جان انسان‌های زیادی که در معرض خطر می‌باشند را نجات داد.

اهمیت پدافند غیرعامل در امنیت کشور

پرسش: با عنایت به شرایط حاکم بر جامعه جهانی و با توجه به ضدیت و دشمنی دولت‌های استعمارگر غربی و در رأس آنها آمریکا با جمهوری اسلامی ایران و موقعیت ژئوپولیتیکی ایران در حوزه خلیج فارس و دریای عمان و به ویژه شرایط بحرانی منطقه خاورمیانه و استقرار نیروهای نظامی آمریکا در مرزهای غربی و شمال غربی کشور، کدام وظیفه و مسئولیت برای جامعه در اولویت قرار می‌گیرد؟

پاسخ این پرسش و بسیاری پرسش‌های دیگر مشابه آن خیلی روشن و بدیهی است چرا که هر کشوری که می‌خواهد آزاد و مستقل باشد، باید راهبرد ملی مناسب و مطمئنی طراحی و اتخاذ نماید. هیچ برنامه ملی در اوضاع و احوال کنونی جهان بدون داشتن یک قدرت ملی توانمند، قابل اجرا نبوده و استمرار نخواهد داشت. بی تردید تسلیم و سازش در برابر تهاجم نیروهای نظامی استعمارگران و ایادی آنها، یعنی تن دادن به تجزیه و مرگ حیات ملی و از دست رفتن تمام ارزش‌ها و آرمان‌های یک ملت، و از طرف دیگر جنگ همواره پدیده‌ی پرهزینه‌ای است، که از خزانه مادی و معنوی یک ملت تامین می‌شود بنابراین تنها شیوه اصولی پاسخ به تهاجم دشمن و حفظ استقلال و حاکمیت ملی، طراحی و اتخاذ راهبرد دفاعی مناسب و قابل اعتماد و ایجاد سد مستحکم دفاعی بوده و تنها راه شرافت‌مندانانه دفاع از ارزش‌ها و آرمان‌های ملی برای یک ملت، دفاع سرسختانه از منافع مادی و معنوی خویش می‌باشد. از سوی دیگر، تاریخ اجتماعی و سرگذشت جوامع پیشین و به خصوص کشورهایی که توانسته‌اند در برهه‌ای از زمان از چنین گردابی موفق بیرون آمده، استقلال و حاکمیت ملی خویش را حفظ نمایند، نشان دهنده آن است که جنگیدن، دفاع کردن و پیروز شدن بر دشمن تنها به داشتن ابزارهای فیزیکی بستگی ندارد، بلکه برای نیل به این اهداف می‌توان از عوامل و وسایل دیگری نیز استفاده نمود. این عوامل و وسایل بسیار متنوع و مختلف بوده و برای بهره‌گیری درست از آنها بایستی از تمامی شاخه‌های دانش بشری استفاده نمود.

بنابراین راه حل منطقی چنین خواهد بود که به یاری تفکر و تلفیق عقاید و اتکای به قدرت لایزال الهی در تقدم اول توانایی‌های بالقوه و بالفعل و منابع موجود و در تقدم بعدی،

کل جامعه را برای دفاع در برابر تجاوزات بیگانگان آماده نمود. برای اینکه از تحمل هزینه‌های گزاف دفاع عامل نیز پرهیز کرده و مهبیای مقابله هرگونه تهدید هم باشیم، بهترین و عقلایی‌ترین راه کار روی آوردن به «دفاع غیر عامل» است، پرداختن به این نوع دفاع، منطقی‌ترین شیوه حفظ و صیانت ملی در بین کشورهای منطقه و فرمانطقه‌ای است. با مد نظر قرار دادن همین ملاحظات است که مقام معظم رهبری فرمودند^۱: «پدافند غیرعامل در نیروهای مسلح بایستی همچون شعله ای فروزان گردد».

این مقاله در تلاش است ضمن ارائه اقدامات پدافند غیرعامل انجام شده در کشورهای مختلف جهان که اتفاقاً برخی از آنها جزو کشورهای صاحب فناوری و تسلیحات مدرن در جهان مانند کشور سوئیس هستند و مقایسه اقدامات انجام گرفته در جمهوری اسلامی ایران با اقدامات انجام گرفته در آن کشور به منظور تبیین نقش فرهنگ پدافند غیرعامل در بین مسئولین کشور جمهوری اسلامی ایران را تعیین نماید.

ضرورت پدافند غیرعامل در کشور

جنگ یکی از عناصر پایدار تاریخ بشری است. به طوری که جامعه‌شناسان آن را به عنوان یک پدیده و واقعیت اجتماعی قلمداد نموده‌اند. بشریت در طول پنج هزار سال تاریخ تمدن خود با چهارده هزار جنگ روبرو بوده و در این جنگ‌ها میلیونها انسان جان باخته‌اند (دورانت، ۱۹۹۲: ۲۴۹). گفتنی است، این که در طول چند هزار سال تمدن بشری صرفاً ۲۶۸ سال بدون جنگ و مناقشه بوده‌است، در طی چهل و پنج سال (از سال ۱۹۴۵ تا سال ۱۹۹۰ میلادی) کره زمین فقط ۳ هفته بدون جنگ بوده است و اکثر این جنگ‌ها در کشورهای جهان سوم به وقوع پیوسته‌است (نباتی، ۱۳۸۸: ۸).

در قرن بیستم بیش از ۲۲۰ جنگ به وقوع پیوسته و بیش از دویست میلیون تلفات انسانی داشته‌است. مردم غیور و اسلامی ایران طی سالیان گذشته شاهد چهار جنگ مهم (جنگ تحمیلی، جنگ اول خلیج فارس، جنگ افغانستان برای ساقط نمودن دولت طالبان و بالاخره جنگ اشغال عراق از سوی نیروهای نظامی آمریکا و انگلیس) و وقوع مناقشات و جنگ‌های دیگری با اهداف ژئوپولیتیکی، مهار، محاصره و مقابله با انقلاب اسلامی که جزء اهداف راهبردی استکبار جهانی می‌باشد بوده است در همین راستا پدافند غیر عامل اهمیت

^۱ - در سال ۱۳۸۳ هجری شمسی و در حمایت از برنامه های پدافند غیرعامل چنین سخنی فرمودند.

پیدا می کند. پدافند غیرعامل شامل اصول و ملاحظات است که به کارگیری آنها در امور دفاعی از اهمیتی ویژه برخوردار بوده و می تواند مکمل دفاع عامل باشد.

دفاع یکی از بارزترین رفتارهای فردی و اجتماعی بشر بوده و بر اصول فطری ساختار وجودی آن استوار می باشد. لذا نظرات مطروحه از صاحب نظران در طول تاریخ که داعیه نجات و صلاح آدمی را داشته اند دفاع را در قالب ارزش های طرح شده خود معنا نموده اند. ادیان الهی که قدیمی ترین ایدئولوژی ها در عرصه فردی و اجتماعی در طول تاریخ می باشند و جوهره اصلی خود را بر مبنای فطرت آدمی شکل داده اند، بر اساس پاس داشت ارزش ها و دین، دفاع را مقدس دانسته و پرداختن به آن را از ضروریات اساسی جامعه اسلامی می دانند. از ابتدای زندگی شهرنشینی، حمله به شهرها و دفاع در مقابل آن همواره برای بشر وجود داشته است و در طول تاریخ با تحول فناوری و تولید سلاح پیشرفته تر و ابداع شیوه های نوین نبرد، نحوه دفاع شهرها دستخوش تغییرات اساسی گردیده است. انجام اقدامات دفاع غیرعامل^۱ در جنگ های ناهمگون امروزی نیز در جهت مقابله با تهاجمات خصمانه و تقلیل خسارات ناشی از حملات هوایی، زمینی و دریایی کشور مهاجم، موضوعی بنیادی است که وسعت و گستره آن تمامی زیر ساخت ها و مراکز حیاتی و حساس نظامی و غیر نظامی، سیاسی، ارتباطی، مواصلاتی نظیر (بنادر، فرودگاه ها، پل ها و ...) زیرساخت های محصولات کلیدی نظیر (پالایشگاه ها، نیروگاه ها و مجتمع های بزرگ صنعتی)، مراکز هدایت، فرماندهی و جمعیت مردمی کشور را در بر می گیرد تا حدی که حفظ امنیت ملی و اقتصادی، شکست ناپذیری در جنگ، به نحو چشمگیری وابسته به برنامه ریزی و سازماندهی همه جانبه در موضوع حیاتی دفاع غیرعامل می باشد. با نگرشی تحقیقی به آمار و سوابق ثبت شده، جنگ های گذشته موبد این موضوع می باشد که به علل وجود شکاف فناوری بین تسلیحات مدرن آفند هوایی دشمن و تسلیحات پدافند هوایی خودی، آسیب پذیری سامانه های پدافند هوایی در برابر جنگ الکترونیک، غافلگیر شدن این سامانه ها در برابر هواپیماهای تهاجمی و موشک های کروز و بالستیک، پرتاب موشک از ماوراء برد جنگ افزارهای پدافند هوایی، فقدان سلاح های ضد موشک^۲، اهداف حیاتی و حساس موجود را در

1- Passive Defense

۵-Technological Gap

۶-Anti Ballistic Missile

صورت نبود و یا ضعف اقدامات دفاع غیرعامل به هدف‌های ساده و آسانی برای هدف‌گیری موفق و سریع هواپیماهای حمله‌ور و تسلیحات آفندی دشمن تبدیل خواهند نمود. تجارب و شواهد ثبت شده در جنگ‌های قرن بیستم و اعصار گذشته تاریخ بشری و به ویژه دو دهه اخیر، نمونه‌های مستدل و انکار ناپذیری است که ضرورت و اهمیت حیاتی پدیده "دفاع غیر عامل" را آشکار و ثابت می‌نماید، موارد مشروحه ذیل نمونه‌های بارزی از این اهمیت و ضرورت می‌باشند:

- بکارگیری اقدامات پدافند غیرعامل، موجب زنده ماندن و ادامه حیات و بقای نیروی انسانی می‌گردد که با ارزش‌ترین سرمایه یک سازمان و قدرت ملی یک کشور می‌باشد. نیروهای انسانی بزرگترین سرمایه‌های یک سازمان، جامعه و کشور می‌باشند و از دست رفتن نابهنگام یک انسان، بزرگترین زیان اجتماعی است که به یک جامعه و کشور وارد می‌شود.

- دفاع غیرعامل موجب صرفه جوئی کلان اقتصادی و ارزی در حفظ تجهیزات و تسلیحات بسیار گران قیمت نظامی نظیر (هواپیماهای شکاری و ترابری، سامانه‌های موشکی و پدافند هوایی و زمین به زمین، رادارها، شناورها، توپخانه صحرایی، تانک‌ها و نفربرها و...) می‌گردد.

- دفاع غیرعامل، مراکز حیاتی و حساس (اقتصادی، سیاسی، نظامی، ارتباطی، مواصلاتی، پالایشگاه‌ها، نیروگاه‌ها، بنادر، فرودگاه‌ها، مجتمع‌های صنعتی و...) را در برابر حملات و بمباران‌های هوایی و حملات زمینی دشمن حفظ نموده، خسارات و صدمات را تقلیل و ادامه فعالیت و مقاومت در شرایط بحران و جنگ را ممکن می‌سازد. (د- امام حسین، ۱۳۷۳: ۱۱۰ تا ۱۱۳).

- اقدامات دفاع غیرعامل موجب تحمیل هزینه بیشتر به دشمن می‌گردد.

- دفاع غیرعامل موجب حفظ نیروها برای ضربه زدن در زمان و مکان مناسب به دشمن و سلب آزادی و ابتکار عمل از دشمن و نیروی مهاجم می‌شود.

- فریب یکی از اصول دفاع غیرعامل است، تهیه و ساخت ماکت‌های فریبنده و کاذب یکی از اقدامات موثر دفاع غیر عامل است که در صورت استتار، اختفاء و پوشش اهداف حقیقی، فواید و نتایج مشروحه زیر را در بر دارد:

- تضعیف روحیه و تحلیل انرژی دشمن.

- تقلیل صدمات و خسارات تجهیزات، تاسیسات و تلفات نیروی انسانی.
- غافلگیر نمودن دشمن و سلب ابتکار عمل از وی.
- حفظ توان خودی جهت ادامه فعالیت، افزایش آستانه مقاومت و استمرار عملیات و خدمات.

در مقام مقایسه سه عنصر (تهاجم، دفاع عامل و دفاع غیرعامل) عنصر دفاع غیرعامل، مخارج و هزینه‌های کمتری دارد و از نظر اخلاقی و سیاسی، مفهومی صلح آمیزتری دارد. همچنین نیل به «دفاع غیرعامل» در مقایسه با «دفاع عامل» ساده‌تر و سهل الوصول‌تر و با سیاست خود کفایی و عدم وابستگی و استقلال کشورها موافق‌تر است و به قولی: «پیشگیری بهتر از درمان و تصفیه آب در سرچشمه آسان‌تر از تصفیه در دریا است» اقدامات دفاع غیرعامل، فرآیند احتیاطی و پیشگیرانه‌ای است که الزامی‌بایست در زمان صلح شروع و تا پایان وقوع بحران و تهدید ادامه یابد، لذا رویکرد مدیریتی و نحوه مقابله با آن، رویکرد پیشگیرانه به جای مدیریت آتش‌نشان و انفعالی می‌باشد. انجام این نوع اقدامات در مراکز حیاتی و حساس کشور، به دلایل مشروحه ذیل موضوعی اجتناب ناپذیر است:

- وجود شکاف فناوری در سامانه‌ها و تسلیحات پدافند هوایی عامل به علت پیشرفت سریع سامانه‌های آفندی و عدم امکان تهیه سامانه‌های مدرن پدافند هوایی به علت هزینه‌های کلان و بی‌انتهای بودن این روند.
- آسیب پذیری سامانه‌های پدافند هوایی در برابر جنگ پیشرفته دشمن.
- برتری هوایی دشمن.
- عدم امکان پوشش مراکز حیاتی و حساس و مهم و مراکز جمعیتی کشور به علت وسعت سرزمینی و روند آمار افزایشی ساخت و احداث مراکز حیاتی و حساس جدید. (طیاری، ۱۳۶۸: ۲۰)

جدول زیر نمونه بارز ظرفیت‌های یک پدافند غیرعامل را مشخص می‌نماید در این نمونه صرفاً یک نوع از تسلیحات پدافند هوایی را مد نظر قرار داده و سایر رینگ‌های تسلیحات توپخانه‌ای، راداری و موشکی پدافندی را منظور ننموده است.

نیازمندی مراکز حیاتی و حساس کشور به پدافندهوایی برابر آمار سر شماری سال ۱۳۷۸

گردان	آتشبار	نیازمندی خدمه	توپ ض ه mm۲۳	روستاها	شهرها	
۷۵۰۰	۳۰۰۰۰	۱۲۰۰۰۰۰	۲۴۰۰۰۰	۶۵۰۰	۶۰۰	تعداد

توصیه متخصصین و صاحب نظران پدافند غیرعامل به افرادی که با نگاهی سطحی، غیرعمیق، غیر جامع و یک وجهی می‌نگرند و اجرای پدافند غیرعامل از قبیل (مکان‌یابی صحیح اولیه، رعایت پراکندگی، استحکامات و سازه‌های امن و... در ساخت و احداث مراکز حیاتی و حساس حجیم و بزرگ و...) را غیر اقتصادی و هزینه‌بر می‌دانند، این است که در محاسبات و تحلیل‌های تک بعدی، به هزینه‌های مشروحه زیر نیم نگاهی نموده و پس از مقایسه‌ای عددی و واقع بینانه با یک دآوری مجدد و نگاهی از بالا به پایین و کشور شمول و فراملی، هزینه‌بری اقدامات پدافند غیرعامل را با سایر هزینه‌هایی که در اثر بی توجهی به اقدامات پدافند غیرعامل متصور و محتمل خواهد بود مقایسه نمایند (دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۷۳: ۱۱۰-۱۱۳).

- هزینه تهیه و خرید، تامین و پشتیبانی تسلیحات پدافند عامل در صورت عدم رعایت اقدامات پدافند غیرعامل مضاعف می‌گردد.
- هزینه توقف تولیدات و چرخه اقتصادی ناشی از بمباران های مراکز حیاتی و حساس آسیب پذیر.
- هزینه‌های کلان باز سازی مجدد تاسیسات و تجهیزات مراکز حیاتی و حساس منهدم شده.
- هزینه تلفات نیروی انسانی متخصص در مراکز حیاتی و حساس که بالاترین سرمایه‌های ملی کشور محسوب می‌گردند.
- هزینه تعویق خودکفایی و وابستگی مجدد.
- هزینه توقف خدمات‌رسانی به مردم و تخریب روحیه و حس فداکاری و مقاومت و وفاداری مردم، کاهش آستانه مقاومت ملی کشور و بهم زدن نظم اجتماعی و وحدت ملی.
- هزینه تهدید امنیت ملی و استقلال کشور.

با توجه به موارد مطروحه فوق، این موضوع اهمیت می‌یابد؛ موضوع پدافند غیر عامل که تا به این حد مهم بوده و برای حفظ استقلال، حاکمیت و امنیت کشور لازم الاجراست، تا چه اندازه در جامعه ایران شناخته شده و تا چه میزان در فرهنگ عامه وارد شده است. و به عبارت دیگر اشاعه فرهنگ دفاع غیر عامل تا چه میزان در سطح ملی گسترش یافته است.

تأثیر پدافند غیر عامل در هنجارهای اجتماعی و نهاد اجتماعی

الگوهای رفتاری نسبتاً پایدار مورد قبول اکثریت اعضای یک جامعه را هنجار گویند. هنجارها تدریجاً در جامعه مورد پذیرش قرار می‌گیرند و نهادی می‌شوند و افراد جامعه آنها را مورد قبول قرار داده و از آنها استفاده می‌کنند. هنجارها به دو دسته رسمی (مدون) و غیر رسمی تقسیم می‌گردند. (پارسنز، ۱۹۵۵: ۴۵)

هنجارهای رسمی یا مدون: آن الگوهای رفتاری هستند که به شکل مدون در قالب قانون‌ها و مقررات اجتماعی در می‌آیند و معمولاً تبعیت از آنها الزام آور بوده و عدم تبعیت از آنها جرم محسوب گشته و قابل تعقیب می‌باشند. پیچیدگی جامعه به میزان افزایش هنجارهای مدون کمک می‌نماید.

هنجارهای غیر رسمی: هنجارهایی هستند که به طور ضمنی مورد پذیرش جامعه بوده و عملی است. این هنجارها به صورت مدون یا قانونی در نمی‌آیند مانند آداب و رسوم ازدواج و غذا خوردن. عدم تبعیت از هنجارهای غیررسمی جرم نیست ولی رفتار افراد جامعه طوری پیش می‌آورد که بایستی از آنها تبعیت گردد. (همان)

هنجارها از طریق یادگیری از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌گردند. بچه‌ها از بدو تولد در معرض هنجارها قرار می‌گیرند و خانواده آنها را به بچه‌ها یاد می‌دهند تا انتقال یابد. اما از آنجایی که میزان یادگیری در افراد متفاوت است بنابراین میزان انتقال هنجارها در افراد متفاوت است. اگر هنجارپذیری کامل صورت گیرد منجر به دورنی شدن کامل آن گشته و در واقع هنجار جزیبی از شخصیت فرد می‌گردد و طوری می‌شود که فرد اصرار می‌کند که رفتارش به همان شکل باشد. در جامعه‌ای که هنجارپذیری کامل است، همگونی بین افراد آن بیشتر شده و وفاق روی هنجارها بسیار بالا خواهد بود.

در نگاه اول پیدا کردن رابطه بین هنجارهای اجتماعی و نهادهای اجتماعی به قدری سخت است که احساس می‌شود تلاش برای برقراری ارتباط بین این دو متغییر بیهوده است

ولی با توجه به زیر ساخت‌ها و میزان اثر گذاری پدافند غیرعامل این نگرش به موضوع رد شده و ارتباط بین متغیرها تایید می‌گردد.

همانگونه که اشاره شد پدافند غیرعامل تاثیر شگرفی بر کاهش هزینه‌های ملی داشته و از اتلاف منابع جلوگیری می‌کند بنابراین اختصاص بخشی از هزینه‌های صرفه جویی شده که از اجرای پدافند غیرعامل عاید کشور و یا نیروهای مسلح می‌گردد به امور فرهنگی، باعث تئوریزه شدن هر چه بیشتر مسائل فرهنگی در جامعه شده و نسل‌های جدیدی با ارزش‌های متعالی‌تر در جامعه شکل می‌گیرند که به صورت یک ارزش اجتماعی از نسلی به نسل دیگر منتقل شده و باعث شکل‌گیری نهادهای اجتماعی ارزشی‌تری را در جامعه و در حوضه اختصاصی‌تر نیروهای مسلح (ارتش) می‌گردد. منطقی‌ترین شکل این اثر زمانی شکل می‌گیرد که نیروهای مسلح (ارتش) از نسل جدید و افرادی که دارای هنجارها و ارزش‌های پذیرفته شده هستند به عنوان سرباز یا نیروهای کادر بهره‌برداری نماید. در چنین شرایطی نفوذ پدافند غیرعامل با کارکرد ارزشی و هنجاری به ساختار و لایه‌های اجتماعی کشور بوضوح مشاهده شده و نقش پرنگتری در ساز و کارهای اجتماعی ایفا می‌کند. این عمل در حال حاضر در بیشتر کشورهای اروپایی جایگاه خود را تثبیت کرده است برای مثال کار گروهی دانش آموزان مدارس آلمان در زمینه هدف‌یابی با استفاده از نقشه و سنجده‌های رایانه‌ای نمونه بارزی از اثر گذاری فرهنگ پدافند غیرعامل در نهادهای اداری و اجتماعی این کشور می‌باشد که از پایان جنگ جهانی دوم به بعد در اروپا مورد توجه قرار گرفته است. البته تلاش و برنامه‌ریزی‌های جمهوری اسلامی ایران نیز در سال‌های اخیر در زمینه نهادینه کردن پدافند غیرعامل در کشور غیر قابل اغماض است. اجرای برنامه‌هایی از قبیل: طرح مبارزه با بلیات در مدارس کشور و شکل‌گیری ستاد مدیریت بحران در شهرهای مختلف کشور در همین راستا ارزیابی می‌شوند.

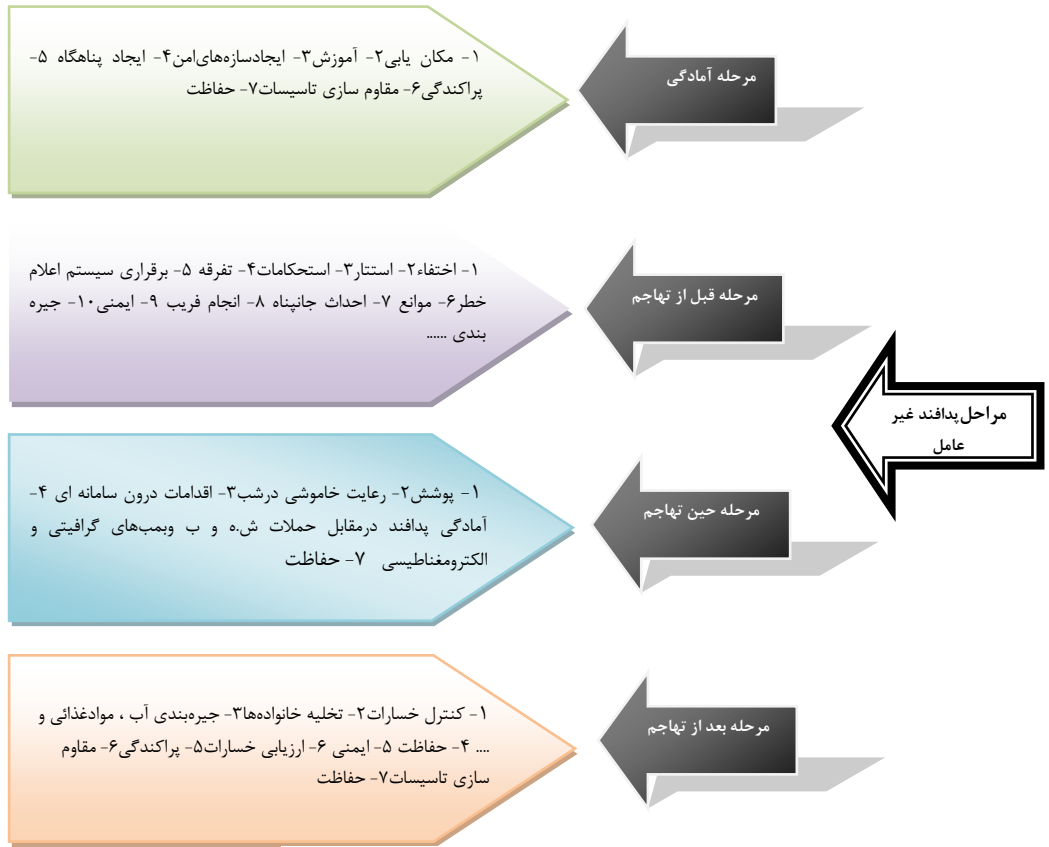
نهادینه شدن این عملکردها در جوامع مختلف ارتباط نزدیکی با دیدگاه پارسنز در زمینه نهاد اجتماعی دارد به عقیده پارسنز: نهاد عبارت است از وضع استقرار یافته‌ای از رفتارهای مشابه و هماهنگ که در عین حال کنترل اجتماعی و برآوردن نیازهای بنیادی جامعه را به عهده دارد برای اینکه تصویری عینی از نهاد داشته باشیم باید آن را در شمار ساخت (نظام فرعی) جامعه بدانیم که در زندگی اجتماعی وظیفه‌ای معین به عهده دارد و دارای ضوابطی تقریباً اجباری است که مورد قبول جامعه واقع شده و یا به جامعه تحمیل گردیده است و هر

نهاد هدف‌های معین و دقیقی را به عهده دارد که طی نسل‌ها باعث شناخت و قبولی تمامی جامعه می‌گردد (پارسنز، ۱۹۵۵: ۴۹). بنابراین این گونه استدلال می‌شود فرهنگ پدافند غیرعامل برای نهادینه شدن در کشور می‌بایست راه طولانی را طی کرده و تجربیات مختلفی از جمله کنترل اجتماعی، ضوابط اجباری و .. پشت سر بگذارد

مراحل پدافند غیر عامل

دفاع همزاد با جنگ است. از بدو خلقت خصلت سودجویی، قدرت طلبی و زیاده خواهی انسانها موجب بروز اختلاف، کشتار و جنگ شده است. در مقابل تلاش قدرتمندان و مستکبران در تسخیر و استعمار ضعفاء و بهره‌کشی از آنان، مسأله سرپیچی، نافرمانی، اقدامات و کوشش تسخیر شدگان و مستضعفان برای تغییر وضعیت و رهائی از استعمار، دفاع و مقاومت را در برابر زور مداران شکل داده است.

دفاع و مجاهدت بدون بهره‌گیری از هر نوع اسلحه در ظاهر، برای مقابله با تهاجم اشغالگران و یا تقلیل تلفات و ضایعات در برابر آنان، اساس دفاع غیرعامل را پایه‌ریزی نموده است. بنابراین دفاع غیرعامل، به عنوان یک فرهنگ دیرینه، دارای عمری به درازای تاریخ می‌باشد. سامان‌دهی و تقویت این فرهنگ متضمن آمادگی، طرح ریزی، برنامه‌ریزی و هدایت فعالیت‌های آن در طول زمان می‌باشد. بنابراین اجرای اصول و اقدامات اساسی مربوط به این بعد از دفاع و مقاومت می‌تواند در کوتاه مدت، بلند مدت، به هنگام تهاجم دشمن و یا پس از تهاجم وی، در مرحله تلاش و کوشش برای باز زیستی مطرح باشد. با در نظر گرفتن این مهم، به کارگیری اصول و اقدامات اساسی برای تأمین دفاع غیرعامل بایستی در چهار مرحله بشرح ذیل طرح‌ریزی، برنامه‌ریزی و اجرا گردد (نباتی، ۱۳۸۸: ۵۲) که اجرایی شدن هر کدام از آنها نقش موثری در نهادینه شدن فرهنگ پدافند غیر عامل در لایه‌های اجتماعی کشور دارد.

مراحل پدافند غیر عامل

۱) مرحله آمادگی

مرحله اول اقدامات و فعالیت‌هایی است که در زمان صلح و به هنگامی که احتمال هیچ گونه تهاجمی از سوی دشمن وجود ندارد؛ صورت می‌گیرد. این مرحله، بخش بزرگی از تلاش‌ها و فعالیت‌ها را به خود اختصاص می‌دهد. در واقع فرهنگ دفاع غیرعامل در این برهه ایجاد و متناسب با وسعت قلمرو و تنوع کمی و کیفی پدیده‌ها، اصول و اقدامات اساسی پیش‌بینی شده، نهادهای اجتماعی مربوطه را برای تحقق بخشیدن به آن ارزش‌ها و اقدامات مورد نظر، گسترش داده و با انجام فعالیت‌های نهادینه شده الگوهای رفتاری مورد لزوم را برای پذیرش جامعه فراهم ساخته و در صورت ضرورت با ایجاد قوانین و مقررات تدوین شده اجرای آنها را برای تمامی افراد جامعه الزام‌آور ساخته و میزان تلاش، کوشش و فعالیت

جامعه را در راستای اهداف مورد نظر هدایت، گسترش و مورد کنترل قرار می‌دهد (شکل بالا) (نباتی، ۱۳۸۸: ۵۲):

۲) مرحله قبل از تهاجم

این مرحله، در زمان اضطراب و بحران و به هنگامی که احتمال تهاجم از سوی دشمن محرز و مورد تایید قرار گرفته به مورد اجرا گذاشته می‌شود. این مرحله ضمن پیگیری و تکمیل اقدامات و فعالیت اجرایی در مرحله یکم، اقدامات و فعالیت دیگری را در جهت جلوگیری از تلفات و ضایعات به مورد اجرا می‌گذارد. کار فرهنگی انجام شده در مرحله یکم، آموزش‌های ارائه شده به افراد جامعه و آگاهی افراد جامعه از میزان خطر و آمادگی آنان جهت مقابله و پذیرش و نهادینه شدن اصول و اقدامات پدافند غیرعامل، انجام فعالیت‌ها و اقدامات این مرحله را آسان می‌سازد. (نباتی، ۱۳۸۸: ۵۲)

۳) مرحله حین تهاجم

عمده تلاش این مرحله در جهت کاستن از آسیب‌پذیری، خرابی، تقلیل در خسارات و تلفات به مورد اجرا گذارده می‌شود. سازماندهی، آموزش و کنترل فعالیت‌های اجرایی در مرحله اول و دوم، سرعت عمل در پیش‌بینی و اجرای طرح‌های تهیه شده، دقت در شناخت وضعیت و موقعیت و اطلاع‌رسانی اصولی و درست و اجرای آموزش‌های اصولی منطبق با شرایط و وضعیت، میزان موفقیت این مرحله را افزایش می‌دهد. این مرحله در شرایطی است که هر لحظه و هر فعالیتی که انجام می‌گیرد ممکن است موجب جلوگیری از تلفات و خسارات گشته و یا به عکس باعث به وجود آمدن فاجعه‌ای گردد. اگر سازمان‌های مرتبط با پدافند غیرعامل توانسته باشند در طول مراحل اول و دوم فرهنگ‌سازی پدافند غیرعامل را در سطح عموم جامعه گسترش و اشاعه داده و به شکل اصولی آن را نهادینه نموده و اقدامات و فعالیت‌های محوله را با وظایف و مأموریت خود منطبق ساخته و با اجرای تمرین و آموزش‌های اصولی ساکنان منطقه را با فعالیت‌ها و اقدامات اجرایی همسو و هم‌رای سازند، تهاجم دشمن و اقدامات او هر اندازه که شدید باشد قابل پذیرش بوده و باعث انسجام مقاومت ملت و اشتراک مساعی آنان با دست‌اندرکاران گردیده و میزان تلفات و خسارات را تا حد ممکن کاهش داده و آمادگی لازم را برای پذیرش هر شرایطی پیدا نموده و فشارهای تهاجمی دشمن را با انجام اقدامات اصولی تعدیل می‌نمایند. برخی اقدامات و فعالیت‌های

اجرایی پدافند غیرعامل در این مرحله شامل در شکل بالا مورد توجه قرار گرفته است. (نباتی، ۱۳۸۸: ۵۲)

۴) مرحله بعد از تهاجم

این مرحله، پس از تهاجم دشمن و در شرایطی است که بمباران و موشک باران دشمن، تلفات و خساراتی را به بار آورده است. در این مرحله ابتدا بایستی با اقدامات مناسب، با عملیات روانی دشمن مقابله و از نشر هرگونه شایعه‌ای جلوگیری نموده و همراه با ارزیابی خسارات، کنترل تردد، تخلیه مجروحین، کنترل خسارات، تامین و سهمیه بندی مواد غذایی و سایر نیازمندی‌های ضروری آسیب دیدگان، شرایط را برای باز زیستی در منطقه صدمه دیده فراهم نمود.

اجرای آموزش‌های مورد لزوم در زمینه اصول و اقدامات اساسی پدافند غیرعامل در مراحل سه‌گانه گذشته، اجرای تمرین‌های مستمر، حمایت‌های مالی و ارائه کمک‌های تکنولوژیکی، تصویب قوانین مورد لزوم و پشتیبانی اجرایی از آن، اطلاع‌رسانی منطقی و اصولی و تکمیل تجهیزات اعلام خبر و در یک کلام انجام اقدامات فرهنگی گسترده در راستای کارهای اجرایی مرتبط با پدافند غیرعامل و نهادینه نمودن آنها، ورود به مرحله باز زیستی را آسان‌تر ساخته، شرایط و وضعیت حادث را قابل تحمل خواهد نمود. (نباتی، ۱۳۸۸: ۵۲)

مطالعه تطبیقی اقدامات غیر عامل در ایران و برخی از کشورهای جهان

کشورهای مختلف جهان با توجه به امکانات و موقعیت‌های اقتصادی، نظامی، سوق الجیشی و... خود طرح‌های حفاظتی جهت حفظ و حراست از تاسیسات حیاتی و حساس مراکز مهم و شهروندان غیرنظامی در برابر حملات احتمالی دشمنان حقیقی و یا فرضی تهیه نموده‌اند. به طور کلی کشورهایی که در زمینه طرح‌های حفاظتی دست به اقداماتی زده‌اند را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود:

کشورهای دسته اول معتقد به تهاجم و نابودی دشمن در درجه اول (بکش تا زنده بمانی) و طرح‌های دفاع غیرعامل‌شان در درجه دوم هستند.

کشورهای دسته دوم معتقدند که اگر چه ما تمام سعی و اهتمام خود را در بر قراری صلح و بی‌طرفی سیاسی و نظامی در جنگ‌های احتمالی بنمائیم، به هر حال با وقوع یک

جنگ تمام عیار، کشور ما نیز ممکن است مورد تاخت و تاز نظامی به خصوص ریزش‌های هسته‌ای قرار گیرد، بنابراین باید توانایی‌های لازم برای حفظ شهروندان، تاسیسات و مراکز مهم را در برابر وقوع چنین حوادثی داشته باشیم. در واقع هر دو دسته از کشورها، طرح‌هایی را با توجه به ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی کشور خود جهت حفظ شهروندان تهیه نموده‌اند.

دسته‌ای از کشورها با توجه به موقعیت، وسعت و تراکم، طرح جابجایی را مورد نظر قرار داده و دسته‌ای دیگر ساخت پناهگاه‌ها را از نظر علمی و فنی مورد بررسی قرار داده‌اند. برای نگارش این مقاله وضعیت ۳۱ کشور جهان با توجه به مطالب عنوان شده مورد بررسی قرار گرفت و از بین آنها به ترتیب اولویت اقدامات انجام شده در زمینه پدافند غیرعامل ۱۶ کشور انتخاب گردید. برای حفظ اختصار و رعایت خلاصه نویسی در این نوشتار از بین ۱۶ کشور انتخابی یک کشور (کشور سوئیس) که از نظر رعایت اصول و اقدامات اساسی پدافند غیرعامل سرآمد سایر کشورها محسوب می‌گردد به عنوان نمونه در این نوشتار آورده شد.

اقدامات دفاع غیرعامل در کشور سوئیس

حکومت مرکزی کشور^۱ سوئیس، از ۲۳ ایالت^۲ تشکیل شده و نزدیک به ۵/۷ میلیون نفر جمعیت دارد. مساحت تقریبی این کشور ۴۱۰۰۰ کیلومتر مربع است که ۶۰ درصد آن را کوه‌های آلپ می‌پوشاند. این کشور در سال ۱۲۹۱ میلادی، با به هم پیوستن ۳ ایالت تشکیل گردید. ایالت نیوشاتل آخرین ایالتی بود که در سال ۱۸۴۸ میلادی به دولت مرکزی سوئیس پیوست و ایالت برن در سال ۱۹۷۸ میلادی براساس ویژگی‌های زبانی و مذهبی موجود، به دو ایالت تقسیم گردید (معاونت پدافند غیرعامل قرارگاه پدافند هوائی خاتم الانبیا، ۱۳۸۵: ۱۶ تا ۲۵). ولی در ورای مشخصات کلی کشور سوئیس آنچه که در مورد این کشور مهم می‌باشد چگونگی شکل‌گیری ایده دفاع غیرعامل در این کشور است.

در سال‌های (۱۹۳۹ تا ۱۹۴۵ میلادی) که مصادف با دوران جنگ جهانی دوم بود کشور سوئیس با وجود اعلام بی‌طرفی بیش از ۱۰۰ بار مورد بمباران قرار گرفت، به‌همین خاطر سیستم پناهگاه‌های موقت زیر زمینی (خانه‌های موجود) برای گروه‌های غیرنظامی توسط دفاع غیرنظامی و دفاع غیرعامل شکل داده شد. در سال ۱۹۵۰ میلادی، دولت مرکزی

^۱ - Confederation

^۲ - Canton

دستوری مبنی بر ایجاد پناهگاه‌های مقاوم در برابر حملات هوایی در کلیه ساختمان‌های جدید در اجتماعاتی با بیش از ۱۰۰۰ نفر سکنه صادر نمود در این سال، مردم سوئیس به اضافه شدن بند دفاع غیرعامل به قانون اساسی دولت مرکزی، رای مثبت دادند. (معاونت پدافند غیرعامل قرارگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا، ۱۳۸۵: ۱۶ تا ۱۷): نکات اساسی این بندها عبارتند از

- ۱- تصویب قوانین دفاع غیرعامل در حوزه صلاحیت حکومت مرکزی است.
- ۲- ایالت‌ها مسئول تقویت اقدامات دفاع غیر نظامی و دفاع غیرعامل هستند.
- ۳- حکومت مرکزی، برای وضع قانون خدمات اجباری دفاع غیرنظامی برای مردان مجاز است، زنان فقط می‌توانند داوطلب شوند.

سوئیس کشوری بی‌طرف و در عین حال تا دندان مسلح است. این کشور اعتقاد دارد که برای حفظ بی‌طرفی خود باید مسلح بوده و همواره آماده دفاع از بی‌طرفی خود باشد. برای دفاع از خود، کشور سوئیس متکی به ارتش ۶۵۰ هزار نفری با ساختار شبه نظامی^۱ است. بنابراین این کشور تامین امنیت ملت خود راهبردها و فنون دفاعی در اولویت قرار داده است و از کلیه سیاست‌های موجود در این زمینه بهره می‌برد. پدافند غیرعامل یکی از مهمترین نگرش نظامی است که مبین تامین امنیت بدون درگیری جنگی است کشور سوئیس نیز بنا سیاست بی‌طرفی و عدم سازماندهی ارتش بیشتر از کلیه کشور نظام بین‌الملل حاضر به اصول و سیاست‌های دفاعی غیرجنگی مورد توجه قرار داده است بنابراین اینگونه می‌توان استدلال کرد پدافند غیرعامل در این کشور اصل اساسی تامین امنیت ملی تلقی می‌شود و کلیه کشورهایی که سیاست عدم درگیری نظامی را در نظام بین‌الملل دنبال می‌کنند به نوعی راهبرد دفاع غیر عامل را راس برنامه‌های شورای عالی امنیت ملی خود قرار داده‌اند (همان: ۳۰). به این ترتیب کشور سوئیس دارای یکی از بهترین برنامه‌ریزی‌ها در زمینه دفاع غیرعامل و دفاع غیرنظامی می‌باشد. طرفداران برنامه‌های دفاع غیرنظامی در کشورهای دیگر معمولاً می‌پرسند چرا ما نمی‌توانیم کاری که سوئیس انجام داده است، انجام دهیم شاید مناسب ترین پاسخ به این افراد این باشد عدم وجود ارتش در این کشور سیاستمداران آن را مجبور به استفاده از این شیوه‌ها برای تامین امنیت ملی کرده است زیرا وجود ارتش در کشور با وجود تمام محاسنی که دارد نوعی امنیت ذهنی و روانی برای سیاستمداران و مردم

---

¹ - Militia Syte

بوجود می‌آورد و آنها را از پرداختن به اموری مثل دفاع غیرعامل که یکی از عقلانی‌ترین شیوه‌های تامین امنیت ملی است باز می‌دارد. قدرت بازدارندگی این کشور ناشی از این فرض است که نیروی نظامی باید به قدر کافی نیرومند باشد تا دشمن احتمالی را درک نماید که چنانچه مرتکب اشتباه و در نتیجه تهاجم شود، زیانش بیشتر از سودی است که امیدوار است از این تهاجم بدست آورد.

برنامه‌ریزان دفاع غیرنظامی و غیرعامل سوئیس اعتقاد دارند که جنگ برای حیات یک ملت تنها محدود به جبهه نظامی نمی‌باشد. هدف هر دولتی در یک منازعه تمام عیار حفظ حیات خود شامل ادامه حیات اقتصادی، مالی، منابع معنوی و بطور خلاصه، کل جمعیت غیر نظامی‌اش می‌باشد. در سال ۱۹۳۴ میلادی، تشکیلات دفاع هوایی غیرعامل^۱ برای تامین حفاظت در برابر حملات هوایی ایجاد شد.

همان طوری که قبلا نیز اشاره گردید، کشور سوئیس یک کشور بی‌طرف بوده و سیاست نظامی این کشور بر مبنای دوری از مناقشات سیاسی جهان استوار می‌باشد، هزینه سالانه دفاع غیرعامل کشور سوئیس در سال ۱۹۸۸ میلادی، تقریباً ۲۰۰ میلیون فرانک سوئیس یا تقریباً ۷ درصد بودجه دفاعی همان سال بوده است، با وجود اعلام بی‌طرفی از سوی کشور سوئیس و پذیرش آن از سوی تمامی کشورهای عضو سازمان ملل، دولت سوئیس احتمال وقوع حملات بر روی کشورش را در موارد زیر محتمل دانسته است:

- ۱- انفجار هواپیماهای حامل سلاح هسته‌ای برفراز آسمان کشور.
- ۲- انفجار سلاح‌های هسته‌ای در کشور همسایه و امکان ریزش مواد رادیو اکتیو بر روی کشور.

۳- انواع حملات هسته‌ای، شیمیایی، میکروبی و معمولی برفراز کشور از طرف یک دشمن متجاوز.

بنابراین، دولت سوئیس استفاده از تمام سلاح‌های کشتار جمعی را بر علیه کشور، عمدی و یا غیرعمدی محتمل دانسته. لذا اساس دفاع غیرعامل در این کشور بر این اصل استوار است که شهروندان را باید در مقابل سلاح‌های اتمی، شیمیایی، میکروبی و یا سلاح‌های معمولی مانند جنگ جهانی دوم حفظ نمود. مسئولان امنیت این کشور عمده‌ترین تهدید را

---

^۱ - Passive Air Defense

از جانب سلاح‌های کشتار جمعی دانسته و لذا برنامه‌ریزان طرح‌های حفاظتی هیچ نقطه‌ای از کشور را امن ندانسته و جابجایی جمعیت را اصولاً درست نمی‌دانند و ادعا می‌کنند که اساساً اثرات سلاح‌ها، مانع جابجایی جمعیت می‌گردند و تنها عامل سودمند در جنگ‌های آینده، محافظت شهروندان در محل اقامتگاه خودشان یا محل‌هایی که به سرعت در آنجا پناه بگیرند؛ می‌دانند. همچنین آنها معتقدند که شرایط حفاظت در منطقه اصابت، امکان‌پذیر و منطقی نخواهد بود. اصول ساخت پناهگاه‌ها در کشور سوئیس تقریباً مشابه کشور آلمان و به شرح زیر است: (سوئیس دارای بیش از ۳۵۰ انبار تجهیزات زیرزمینی و تاسیسات زیرزمینی برای اداره ۷۲ هزار تخت بیمارستان و همچنین حضور سازمان دفاع غیرعامل در تمام صنایع مملکت می‌باشد).

وجود پناهگاه در جوار مسکن مربوطه برای هر نفر تا سال ۱۹۹۰ (در سال‌های بین ۱۹۸۵ تا ۱۹۹۰ در کشور سوئیس، هر منزل شخصی موظف بود یک پناهگاه داشته باشد، این پناهگاه ممکن بود یکی از اتاق‌ها و یا محل دیگری باشد که به صورت دو منظوره آماده شده و مورد استفاده گیرد) (معاونت پدافند غیرعامل قرارگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا، ۱۳۸۵: ۲۰).

- مساوی بودن همه برای داشتن پناهگاه.
- لزوم وجود پناهگاه‌های عمومی و چند منظوره به تعداد لازم در نقاط مناسب کشور.
- اجباری بودن ساخت پناهگاه در واحدهای خصوصی با مشارکت مردم و تشویق‌های دولت (در شرایط حاضر برای ۱۰۰ درصد جمعیت سوئیس پناهگاه وجود دارد).
- ممنوع بودن تخلیه شهر توسط شهروندان در هنگام حملات.

نمونه‌ای از یک پناهگاه خصوصی احداث شده در یک مجتمع مسکونی با ظرفیت ۵۰ نفر که دارای مشخصات اصلی و مهم زیر است: (معاونت پدافند غیرعامل قرارگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا، ۱۳۸۵: ۲۳)

آموزش دفاع غیر عامل

آموزش فنون دفاعی در نزدیک به ۷۰ مرکز در سراسر کشور سوئیس انجام می‌گیرد، همان طور که قبلاً نیز اشاره گردید انجام خدمات دفاع غیرعامل برای کلیه مردان ۲۰ تا ۶۰ ساله با بنیه و سلامت جسمی کافی که در خدمت نیروهای مسلح نیستند اجباری است، زنان

و جوانان ذکور بین ۱۶ الی ۲۰ ساله نیز می‌توانند به طور داوطلبانه در فعالیتهای دفاعی مذکور مشارکت نمایند. دوره آموزش، شامل یک دوره ۵ روزه مقدماتی و بعد از آن سالی دو روز می‌باشد. دوره خدمت کارشناسان و مسئولان رده بالا سالانه ۱۲ روز است، در عین حال گذراندن دوره‌های آموزشی اختصاصی برای مسئولان پیش بینی شده است. در حال حاضر کشورهای زیادی از سیاست‌های کشور سوئیس برای عملیاتی نمودن پدافند غیرعامل استفاده نموده‌اند به نوعی که امروزه زمزمه‌های از سوئیس شدن پدافند غیرعامل در سراسر جهان به گوش می‌رسد بنابراین الگو برداری از سیاست‌های این کشور برای اجرایی شدن پروژه‌های بزرگ پدافند غیرعامل ضروری به نظر می‌رسد.

نتیجه گیری

نتیجه حاصل از مقایسه میزان تاثیر فرهنگ پدافند غیرعامل در سطح ملی و در جامعه ایران با کشور سوئیس که با بهره‌گیری از تکنیک پژوهش عملیاتی، تحلیل پروژه و با استفاده از روش میانگین وزنی نشانگر آن است که فرهنگ پدافند غیرعامل در جامعه ایران هنوز در سطح نازلی می‌باشد. البته همان‌گونه که در تحلیل و توصیف فوق بیان گردید در بهره‌گیری از این سیستم بدون فرهنگ‌سازی جای تعمق است. مع‌الوصف با مطالعه و بررسی انجام شده در وضعیت پدافند غیرعامل ۱۵ کشور و نیز کنکاش و مطالعات انجام شده جانبی در این زمینه موید این مطلب است که بزرگترین مشکل پدافند غیرعامل در جمهوری اسلامی ایران عدم وجود مصوبات قانونی در سطح ملی در این زمینه می‌باشد. چه، وجود مصوبه قانونی روشن و مشخص، امکان برنامه‌ریزی، بودجه‌بندی و ایجاد یک ساختار سازمانی مستقل و مورد لزوم را فراهم می‌سازد. اینکه تولید و صدور تجهیزات و تسلیحات مدرن و فوق مدرن نظامی در انحصار کشورهای پیشرفته صنعتی و استعمارگر است، واقعیتی غیر قابل انکار می‌باشد، حداقل شرایط کنونی جهان و به ویژه منطقه خاورمیانه این‌گونه است. آیا پذیرفتن این شرایط و چنین واقعیتی و عدم امکان دستیابی به ابزارهای لازم می‌تواند موجب تسامح و معافیت ما از اندیشیدن درباره دفاع از جامعه، ملت، اعتقادات و ارزش‌های آن و پیش بینی‌های لازم گردد؟

تفکر پدافند غیرعامل و عمل به آن ممکن است در مقابل انبوه سلايق و اظهارات صاحب نظران مختلف امنیتی و دفاعی و دیگر صاحب نظران اجتماعی و... مدفون و قادر به رسیدن به منصفه ظهور نگردد، لیکن چون جزیی از فرهنگ و هنجارهای جامعه می‌گردد، در آن

صورت است که هم بستگی بین گروه‌ها، طبقات و اقشار جامعه را فراهم نموده و به آن هویتی خاص می‌بخشد. به طور مسلّم دفاع و پیروزی قاطع بر نیروهای مهاجم دشمن امری ضروری برای ادامه حیات جامعه و یک ملت و حفظ ارزش‌های آن می‌باشد. ولی نباید از خاطر دور داشت که دفاع مطلوب ابزار مناسب، کافی و لازم دارد. در حال حاضر به دلیل پیشرفت‌های سریع و بدون وقفه علم و فناوری و در نتیجه تولید تسلیحات و تجهیزات مدرن نظامی، بمب‌ها و موشک‌های هوشمند، فراهم کردن «ابزار دفاع» بسیار پرهزینه و گران قیمت بوده و لازمه تهیه آن داشتن پتانسیل علمی مناسب و با مدیریتی خاص ضروری می‌باشد و اقدام در این زمینه برای کشورهای جهان سوم و در حال توسعه که از نظر علمی و تخصصی ضعیف بوده و از لحاظ فناوری نظامی متکی به کشورهای پیشرفته و صاحب صنعت در جهان می‌باشند، امری فوق‌العاده دشوار و دور از دسترس می‌باشد. بنابراین انجام برخی از اقدامات و فعالیت‌های دفاعی بایستی همزمان با روند تغییر و پیشرفت جامعه طراحی و انجام پذیرد، در غیر این صورت امکان انجام و اجرای چنین فعالیت‌هایی پس از شکل‌گیری تاسیسات زیر بنایی شهری بسیار مشکل و گاهی نیز غیر ممکن می‌گردد.

منابع و ماخذ

- ۱- امام خمینی رحمت الله علیه: صحیفه نور جلد ۱ ، ((با چشمانی باز به دشمن خیره شوید و آنان را آرام نگذارید)).
- ۲- ازکیا مصطفی، (۱۳۶۴) مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی، انتشارات اطلاعات ، تهران، چاپ چهارم ، سال دوم
- ۳- پناهی محمد حسین،(۱۳۶۶) جزوه آموزشی شناخت محیط اجتماعی فرهنگی، پائیز سال، دانشکده دفاع ملی
- ۴- معاونت پدافند غیرعامل قرارگاه پدافند هوایی (۱۳۸۵) پدافند غیر عامل، آشنائی با اقدامات کشورها، نشریه پدافند غیر عامل شماره ۸
- ۵- جعفری محمد تقی، (۱۳۷۳) فرهنگ پیرو و فرهنگ پیشرو، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران چاپ اول
- ۶- روح الامینی محمود، (۱۳۷۲) زمینه فرهنگ شناسی، انتشارات عطار، چاپ سوم، تهران
- ۷- طیارای حمید (۱۳۶۸) دفاع غیر عامل در ۳۱ کشور جهان، ناشر وزارت مسکن و شهرسازی دفتر سازه های امن، چاپ اول
- ۸- مدیریت مطالعات و برنامه ریزی معاونت آموزش دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۷۳ دفاع غیر نظامی، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران
- ۹- نباتی عزت الله (۱۳۸۶) اصول و مبانی پدافند غیر عامل، انتشارات مرکز آموزش شهید سپهبد صیاد شیرازی، تهران، چاپ اول
- ۱۰- -----، (۱۳۸۸) مبانی پدافند غیر عامل، انتشارات دانشگاه فارابی، تهران، چاپ اول
- ۱۱- -----، (۱۳۸۸) اصول و مبانی پدافند غیر عامل، انتشارات دانشکده فرماندهی و ستاد آجا، تهران، چاپ اول
- ۱۲- -----، (۱۳۸۹) اصول و مبانی پدافند غیر عامل، انتشارات مرکز آموزش شهید سپهبد صیاد شیرازی، تهران، چاپ اول

۱۳- نفیسی سعید، تصحیح، (۱۳۳۷) قابوسنامه، باب " اندر فروتنی و فزونی هنر "
انتشارات فروغی، چاپ چهارم،

منابع انگلیسی

15- Parsons , T. (1955). Essags in Sociological Theory. Ney York ,MA:
Macmillan (p.45)

16- Durant , W. (1992). The Story Of Civilization . Connecticut , MA:
The Easton Press(p.249)